

інтегруватися у європейський когнітивний простір, ми нерідко не до кінця усвідомлюємо, як ті країни досягли бажаних і для нас змін. А час спливає. З ним погіршуються й конкурентні позиції нашої держави.

Де вихід? Чи є він? Як забезпечити омріяне нами і минулими поколіннями майбутнє? Як примусити інших рахуватися з нашими інтересами та самим пишатися своїм внеском у розвиток вітчизни; внеском, який забезпечить нашій державі, нашим нащадкам гідне майбутнє? Звісно, шляхом виважених суспільних перетворень. Осягненню масштабності проблеми, окресленню шляхів її вирішення сприяє дослідження проблематики людського капіталу як економічного активу, що зумовлює прогресивні суспільні трансформації, дає можливість вирішувати надважливі завдання соціально-економічного розвитку. Разом з тим, незважаючи на значущість і цінність проведених у зарубіжній і вітчизняній науці досліджень, необхідно підкреслити невіршеність багатьох теоретичних та суто практичних проблем, пов'язаних із формуванням та використанням людського капіталу. Одна з них – уточнення методології оцінювання міри виявлення феномена людського капіталу у національній системі економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виникнення теорії людського капіталу пов'язують з іменами таких західних вчених, як У.Петті, А.Сміт, А.Маршалл, Т.Шульц, А.Пігу, М.Боуен, М.Бонн, Г.Беккер, У.Баумоль, С.Боулс, В.Хоффман, Г.Бартельс, Дж.Вейзі, Б.Вейсброд, Е.Денісон, Дж.Кендрік, Л.Туроу, М.Фішер, Е.Хансен, І.Бен-Порет, М.Блауг, Дж.А.Мінсер, М.Вудхолл, С.Дейзі, Б.Кікер, Р.Лейард, Ф.Махлуп, Ф.Уелч, Б.Чизвік. Суттєвого розвитку ідеї теорії людського капіталу набули й завдяки дослідженням вітчизняних науковців: О.Амоші, В.Антонюк, О.Грішнєвої, М.Долішнього, А.Колота, Е.Лібанової, Г.Назарової, І.Петрової, М.Семикіної, О.Стрижак, А.Чухна. Але, у багатьох випадках, проблема людського капіталу й на тепер залишається не до кінця зрозумілою як зарубіжною, так і українською наукою, насамперед це стосується методології оцінювання процесів у відповідній сфері.

Метою дослідження є уточнення теоретико-методологічних підходів та розробка практичних рекомендацій щодо оцінювання результативності процесів у сфері людського капіталу.

Викладення основного матеріалу дослідження. У попередніх роботах автором аргументовано, що правомірно наступним чином сформулювати критерії, відповідність яким буде підставою для позитивних висновків щодо результативності процесів у сфері людського капіталу. Так на особистісному рівні про феномен

людського капіталу можна говорити тоді, коли задовольнятимуться такі умови:

- індивід отримує доходи від зайнятості протягом тривалого проміжку часу;

- крива трудових доходів індивіда (у частині заробітної плати чи доходів від індивідуальної трудової діяльності) розташована вище за криву відповідних доходів тих, хто не інвестував у свій професійний розвиток, не проходив професійної підготовки, не набув певного освітньо-кваліфікаційного рівня;

- крива трудових доходів індивіда (у частині заробітної плати чи доходів від індивідуальної трудової діяльності) розташована значно вище за криву вартості робочої сили, еквівалентом чого є вартість життєзабезпечення людини, у тому числі, з метою відновлення працездатності.

При цьому важливо, що на макроекономічному рівні проблема людського капіталу не має обмежуватися вузьким форматом трудових доходів осіб, задіяних у сфері суспільного виробництва. До переліку названих вище критеріїв – у тому числі, зважаючи на стрімке старіння населення, – необхідно додати й ті, що стосуватимуться доходів громадян, які не є суб'єктами соціально-трудова відносин, насамперед – людей літнього віку. Іншими словами, у випадку людського капіталу держави, результати зайнятості економічно активного населення мають бути такими, що не лише компенсують вартість робочої сили працюючих, не лише принесуть дохід своєму носію, а й забезпечать – механізмами економічного перерозподілу – високі стандарти життя натеper непрацездатних осіб, які свого часу здійснювали інвестиції в освіту своїх нащадків і наразі мають право на отримання відповідного доходу.

В цілому, щодо перших зі сформульованих критеріїв, в Україні у період 2005–2013 рр. тенденції у сфері оплати праці мали відносно позитивний характер. Виключення із загальної картини планомірного зростання як номінальної, так і реальної заробітної плати відповідали рокам політичного напруження та загострення світової фінансово-економічної кризи. Втім, у цей період темпи зростання заробітних плат були різними залежно від рівня освіти та професійної підготовки працюючих. Довгий час залишалося очевидним збільшення розриву між заробітками високо- і малоосвічених працівників [5, с. 29–30]. За даними О.Макарової, емпіричні дані та результати моделювання демонструють, що більш високий рівень освіти так чи інакше дає певну прибавку до доходу від трудової діяльності. Однак найбільш вагомий внесок у зростання заробітних плат робить повна вища освіта

і практично незначний – професійно-технічна. Зокрема, серед кваліфікованих працівників сільського господарства, кваліфікованих працівників з інструментом, а також працівників з обслуговування машин та устаткування заробітна плата тих, хто мав професійно-технічну освіту була навіть нижче, ніж у тих, хто мав загальну середню освіту. Водночас результати моделювання засвідчують прогресуюче знецінення освіти – зниження впливу освіти на заробітну плату: якщо у 2000 р. повна вища освіта забезпечувала 125 % приросту доходу, порівняно з базовим рівнем, у 2006 р. – 100,5 %, то у 2012 р. – усього лише 64,5 % [7, с. 44]. Наразі ж ситуація набуває іще більш загрозливого характеру.

Необхідно зважати й на те, що «більш високі» заробітки чи «покращання можливостей працевлаштування» – не є кінцевими ознаками функціонування професійних знань у формі капіталу. Дослідження, проведені у відповідних контекстах, аргументують високу роль освіти та професійної підготовки у розвинутих суспільствах і у суспільствах, що розвиваються, проте не дають можливості остаточно визначитися із дилемою людського капіталу. Для отримання шуканих відповідей визначимося із такими поняттями, як «споживчий кошик», «мінімальна заробітна плата», «прожитковий мінімум». Це дозволить обрати вірний базис порівняння та дійти аргументованих висновків щодо результативності процесів у сфері людського капіталу в Україні.

Так під споживчим кошиком розуміють набір товарів і послуг, об'єктивно необхідних для задоволення першочергових потреб людини, і його оцінку в діючих цінах. Наповнення споживчого кошика характеризує рівень і структуру споживання населення певної місцевості, території, країни та визначається ступенем розвитку виробництва, існуючим суспільним устроєм. Вартість споживчого кошика – основа розрахунку мінімального споживчого бюджету, чим, відповідно до Закону України «Про мінімальний споживчий бюджет», є набір продовольчих і непродовольчих товарів та послуг у натуральному, і вартісному вираженні, що забезпечує задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини. До споживчого кошика, що формує мінімальний споживчий бюджет, мають належати науково обґрунтовані, збалансовані за потребою стандартні набори товарів і послуг, що відповідають мінімальним нормам і нормативам споживання, які розробляються науковими установами та організаціями відповідного профілю. У тому числі набори продуктів харчування для дітей віком до 18 років формуються на підставі рекомендованих для відповідного віку раціональних норм.

Мінімальний споживчий бюджет визначається для основних соціально-демографічних груп у середньому на душу населення та на одного члена сім'ї різного складу.

У свою чергу, відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум», прожитковим мінімумом є вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості (ст. 1). У [3] прожитковий мінімум – це вартість мінімального набору благ, життєвих засобів, що необхідні людині для підтримки життєдіяльності [3, с. 566]. Автори [12] визначають дану економічну категорію як вартість споживання найважливіших матеріальних благ та послуг, потрібних людині для підтримання життєдіяльності [12, с. 283]. Втім, попри норми, закладені у Конституції України, лише починаючи з 2009 р. прожитковий мінімум став тією величиною, що наразі безпосередньо формує базис визначення мінімальної заробітної плати. До 2009 р. факт суттєвого перевершення прожитковим мінімумом розміру мінімальної заробітної плати можна розцінювати як визнання державою того, що працездатні громадяни в Україні «...не живуть на заробітну плату» [6, с. 372], а це, по суті, – ніщо інше, як легітимізація тіньової економіки та тіньової зайнятості населення.

Переважно для визначення прожиткового мінімуму застосовують такі методи, як нормативний, нормативно-статистичний (комбінований) та статистичний. В основі першого з них – визначення переліку товарів та послуг, визначення нормативів споживання з урахуванням статевовікових груп населення; другого – структури споживання, яка фактично склалася на даний момент, та рівня споживчих цін; третього – рівня доходів певної частини (15–20 %) незаможних громадян або середньодушового доходу найменш забезпеченого населення [12, с. 284]. В Україні прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення. При цьому формулювання, яке міститься у Законі, а також дефініції, запропоновані вченими, наводять на думку, що для працездатних осіб – у випадку відсутності утриманців – розмір прожиткового мінімуму має відповідати вартості робочої сили, а відтак – може відіграти роль базису порівняння, бути важливим інструментом економічної діагностики у сфері людського капіталу.

Аналізуючи динаміку середньомісячної номінальної заробітної плати та середньої місячної пенсії в Україні на фоні зміни відповідних розмірів прожиткового мінімуму, можна дійти висновку, що тенденції є позитивними, адже в обох випадках доходи громадян (за вказаними статтями) суттєво перевершують відповідні розміри прожиткового мінімуму. Та подібні висновки є завчасними. Наразі мало хто заперече невідповідність встановлюваних розмірів прожиткового мінімуму реальній вартості життя у державі: «...в Україні прожитковий мінімум орієнтується на мінімально допустимі розміри споживання найбільш незахищених верств населення та не забезпечує нормального відтворення робочої сили, залишаючись суто розрахунковим показником» [2, с. 41]. Або «...сумнівним є те, що прожитковий мінімум в Україні забезпечує нормальне функціонування організму людини та збереження її здоров'я» [10, с. 15]. «Застарілість методу обрахунку прожиткового мінімуму впливає на його величину, значно її занижуючи» [4]. Норми, закладені до прожиткового мінімуму, є значно нижчими за фізіологічні, а набір непродовольчих товарів взагалі не враховує багатьох важливих потреб сучасної людини.

В цілому, до причин невідповідності розміру прожиткового мінімуму очікуванням та потребам українців належать:

- застосування нормативного методу встановлення прожиткового мінімуму, а не нормативно-статистичного (комбінованого), і як наслідок, неврахування реальної структури та розмірів витрат населення;

- ігнорування факту галопуючої інфляції, порушення термінів перегляду наборів товарів, що формують мінімальний споживчий кошик, як основи розрахунку прожиткового мінімуму;

- заниження норм продуктів харчування, що визначають наповнення та структуру продовольчого кошика, а також заниження стандартів мінімального набору непродовольчих товарів та послуг;

- ігнорування податкового навантаження, що супроводжує отримання мінімальної заробітної плати;

- неврахування в процесі визначення прожиткового мінімуму реальних, відповідних сучасності стандартів медичного обслуговування;

- неврахування міжрегіональних відмінностей у процесі розрахунку показника прожиткового мінімуму на одну особу в цілому та за основними соціальними й демографічними групами населення [2, с. 41; 10, с. 14–19].

Важко заперечити тому, що в Україні прожитковий мінімум – явище парадоксальне: з одного боку, він є прогресивним імперативом, покликаним забезпечити гарантоване Конституцією України (ст. 46) право громадян на достатній життєвий рівень, з іншого – невідповідною дійсності величиною, яка визначається не об'єктивними чинниками життєзабезпечення, а співвідношенням поточних можливостей держави та взятих нею на себе зобов'язань. Як вказують автори [1], наразі «...рівень прожиткового мінімуму – свого роду компроміс між економічними можливостями суспільства і соціальними потребами» [1, с. 51], а його «...встановлення та затвердження постійно супроводжується жорсткими політичними дискусіями» [9, с. 106]. Разом з тим, світовий досвід переконує, що величина прожиткового мінімуму має відображати такий мінімальний дохід, гарантований державою, який би давав можливість забезпечувати працівникам середній рівень життя, нормальні умови для відтворення робочої сили, тобто виконував функції соціального захисту. В Україні ж рівень прожиткового мінімуму є суттєво заниженим [1, с. 51–53].

Попри декларування прогресивних ідей та намірів, закладених в основу Закону України «Про прожитковий мінімум», встановлювані розміри прожиткового мінімуму не відповідають змісту та складності тих завдань, розв'язанню яких мав би сприяти відповідний інструмент соціального управління. У розрізі ж аналітичних завдань даного дослідження, очевидним є те, що офіційний розмір прожиткового мінімуму в Україні лише з теоретико-декларативної точки зору – і ні у якому випадку не з практичної – може бути співвіднесеним із вартістю робочої сили, а відтак – не може бути шуканим базисом порівняння в процесі визначення результативності процесів у сфері людського капіталу. Прожитковий мінімум, що «...орієнтується на мінімально допустимі розміри споживання найбільш важливих для людини матеріальних благ та послуг, не забезпечує нормального відтворення робочої сили, оскільки не враховує повного набору товарів та послуг, що необхідні для задоволення першочергових матеріальних та культурних потреб» [6, с. 373]. Відтак перед нами проблема визначення прийняттого значення еквівалента вартості робочої сили, у тому числі, зважаючи на встановлений державою розмір прожиткового мінімуму. Аналіз наукової літератури сприяє висновку, що на увагу заслуговує підхід, згідно з яким в основу розрахунку прожиткового мінімуму кладеться місячний фізіологічний мінімум споживання людиною продуктів харчування.

Так автори [13] вказують, що, враховуючи досвід боротьби з бідністю, накопичений світовою спільнотою з 60-х років минулого століття, є всі підстави стверджувати, що «...як прожитковий мінімум необхідно прийняти обсяг фізіологічного споживчого бюджету, збільшений втричі» ($k_1 = 3,0$) [13, с. 101]. Тих самих висновків доходять й українські вчені. Раціональна структура споживчого бюджету, – пише М.Мальований, – має бути такою: витрати на продукти харчування не мають перевищувати 30 % (близько третини – авт.), непродовольчі товари – 47 % (з них тканини, одяг, взуття – 20 %; меблі, предмети культури і побуту – 18 %; інші товари – 9 %), послуги – 23 % [8, с. 13]. Беручи за основу подальші розрахунки, встановлений державою розмір прожиткового мінімуму та результати обстеження домогосподарств України, визначимо значення фізіологічного мінімуму. Так, якщо у більшості країн Євразії частка грошових витрат на продукти харчування становить від 20 до 40 % [2, с. 41], то в Україні особи, середньодушовий грошовий дохід яких відповідає офіційно встановленому розміру прожиткового мінімуму, станом на кінець 2013 р., витрачали на харчі близько 53 % зароблених коштів (отриманих соціальних трансфертів) ($k_2 = 0,53$).

При цьому, за висновками переважної більшості дослідників, наповнення продуктового кошика пересічного українця, у тому числі його енергетична складова, відповідає фізіологічним потребам людини лише на 50–70 % [8, с. 11]. Це аргументує включення у розрахунок відповідного коефіцієнта, значення якого дорівнюватиме: $k_3 = 1 : 0,7 = 1,43$. В цілому, величина прожиткового мінімуму (ПМ), що відповідатиме еквіваленту вартості робочої сили (ЕВРС) особи, доходи якої спрямовуватимуться на самозабезпечення, становитиме:

$$ПМ_{\text{розрахунковий}} = ПМ_{\text{встановлений}} \cdot k_1 \cdot k_2 \cdot k_3.$$

Для прикладу, для працездатної особи у 2013 р. розмір прожиткового мінімуму мав би становити, принаймні: $1218 \cdot 3 \cdot 0,53 \cdot 1,43 = 2769,4$ грн. У той самий час середня номінальна заробітна плата в Україні у цей період складала 3265 грн., що, певною мірою, могло б свідчити на користь того, що ефект «людського капіталу» властивий українському суспільству. Однак подібний висновок вимагав би уточнення, адже, у переважній більшості випадків, частина заробітної плати працюючих перерозподіляється на користь непрацездатних членів сім'ї, що безпосередньо відповідає змісту економічної категорії «вартість робочої сили». Й насамперед, лівова частка грошових доходів домогосподарств витрачається на утримання дітей. Пристойне харчування, виховання, навчання прийдешніх поколінь – статті витрат українців, які закладають та

визначають майбутнє держави і, попри що, мають бути враховані при визначенні ЕВРС.

Таким чином, визначаючи еквівалент вартості робочої сили як базис порівняння у царині людського капіталу, необхідно брати до уваги, що – за змістом та за визначенням – вартість робочої сили враховує до свого складу витрати, які пов'язані з необхідністю утримання дітей. Ці витрати так чи інакше лягають на плечі батьків, а тому мінімальна заробітна плата апріорі має перевершувати розмір прожиткового мінімуму. Ця сама обставина визначає необхідність врахування у розрахунок ЕВРС коефіцієнта економічного навантаження – k_4 . Для його визначення необхідно знати, на утриманні скількох годувальників знаходиться дитина (діти), а також співвідношення між встановленими значеннями прожиткового мінімуму для різних соціальних і демографічних груп населення. Так, якщо повернутися до наведеного вище прикладу, але додатково ввести у вихідну умову наявність однієї дитини віком від 6 до 18 років при двох годувальниках, то загальна ситуація з еквівалентом вартості робочої сили працюючого буде вже іншою:

$$k_4^{2013} = (PM_{6-18 \text{ років}} : PM_{працездатні}) : 2 + 1 =$$

$$= 1286 : 1218 : 2 + 1 = 1,528.$$

$$ЕВРС = 2769,4 \cdot 1,528 = 4231,6 \text{ грн.}$$

Якщо ж на утриманні двох батьків – одна дитина віком до 6 років, то, за подібності інших умов, матимемо:

$$k_4^{2013} = (PM_{до 6 \text{ років}} : PM_{працездатні}) : 2 + 1 =$$

$$= 1032 : 1218 : 2 + 1 = 1,424.$$

$$ЕВРС = 2769,4 \cdot 1,424 = 3943,6 \text{ грн.}$$

Тут же необхідно зробити важливе уточнення: звісно, працівник не отримує заробітну плату залежно від кількості дітей, які знаходяться на його утриманні, та, в цілому, виявлення переговорної позиції великої сукупності працівників у масштабах суспільства – їх бажання або небажання приймати участь у трудовій діяльності на тих чи інших умовах її оплати, їх натхнення або байдужість до результатів власної та колективної праці – неминуче призводить до усереднення заробітних плат, зважаючи на витрати, пов'язані з необхідністю життєзабезпечення нащадків. У цілому, проведені розрахунки та порівняння дають можливість дійти висновку про вкрай невиразні прояви феномена людського капіталу в Україні. Наразі відповідні прояви властиві лише окремим високодохідним групам населення. Натомість трудові доходи пересічного українця не є такими, що відповідають вартості забезпечення життєвого процесу навіть на мінімально гідному рівні. Так у 2013 р. – за розрахунками автора –

середньомісячна заробітна плата була більшою за раціональний прожитковий мінімум лише на 17,9 % (3265 грн. проти 2769,4 грн.). Зрозуміло, цього розміру заробітної плати замало для утримання дітей; його варто вважати значно меншим за еквівалент вартості робочої сили. Так для сім'ї з однією дитиною і двома годувальниками, розмір заробітної плати особи, чий знання – капітал, мав би бути значно вищим за 4231,6 грн., а у випадку, скажімо, двох дітей – 5693,9 грн. На справі цього не відбувається.

Подібна ситуація – й у сфері пенсійного забезпечення. У 2013 р. середній розмір місячної пенсії складав усього лише 70,5 % від розрахованого автором раціонального значення прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність за віком (1522 грн. проти 2157,7 грн.). Відтак можна стверджувати, що у масштабах суспільства – за умови неупередженого визначення розміру прожиткового мінімуму – професійні знання українців (як і інші складові теоретичної конструкції «людського капіталу»), хоча й формуються завдяки суттєвим інвестиціям, проте, у переважній більшості випадків, є капіталом не більш як умовно.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сьогодні Україна гостро потребує перегляду пріоритетів та оновлення методології управління економічними та соціально-трудовими процесами. Багато підходів та прийомів, що дісталися у спадок з радянських часів чи були запозичені з Заходу, не працюють – коли через невідповідність сучасності, коли через невідповідність ситуації, коли через неповне розуміння тими, хто їх використовує, базових ідей прогресивних теорій, і як наслідок, викривлення основоположних цілей та використання недієвих методів. Як не прикро, але останнє нерідко стосується проблематики людського капіталу, що вже не одне десятиліття обговорюється у наукових колах, декламується органами державної влади. Проведене дослідження засвідчило, що натепер у вітчизняній науці не остаточно сформованим залишається розуміння факту, передумов та наслідків функціонування професійних знань, умінь та трудових навичок економічно активного населення у формі капіталу. Досить часто маємо нагоду спостерігати псевдонаукове оновлення тематик наукових досліджень, коли основним «здобутком» є те, що перелічені вище елементи називають «капіталом». І формуємо ми тоді не просто професійні знання, а вже – нібито – людський капітал! І використовуємо не трудові навички, а, знову-таки, людський капітал! От тільки від таких словесних метаморфоз динаміка економічного розвитку, цілком очікувано, не набуває потрібних темпів або й взагалі має низхідний характер.

Насправді ж, якщо ми прагнемо імплементувати положення теорії людського капіталу у практику державотворення і завдяки цьому пришвидшити темпи економічного та соціального розвитку, необхідно відмовитися від перекручування термінології, усвідомити істинну сутність та призначення економічної категорії «людський капітал», відтворити умови, за яких професійні знання економічно активних громадян й дійсно, реалізуючись у продуктивній праці, набуватимуть ознак капіталу – доходного економічного активу, власник якого, маючи сильну переговорну позицію, а відтак і важелі впливу у торгах за ціну на свою працю, буде спроможним поліпшити свій матеріальний стан та суспільний статус, і на цій основі раціонально трансформувати соціальну структуру суспільства, найвагоміше місце у якій за такого перебігу подій займатиме потужний прошарок «середнього класу». Зважаючи на це, нагальною є потреба розроблення та використання валідних методик оцінювання процесів у сфері людського капіталу, їх впливу на перебіг подій у національній системі економічних відносин. Без цього людський капітал в Україні й надалі залишатиметься радше прогресивним теоретичним імперативом, аніж притаманним реальності економічним феноменом.

Список використаної літератури:

1. *Балакірева О.М.* Нерівномірність доходів населення України як соціально-економічна проблема / *О.М. Балакірева, С.М. Черненко* // Український соціум. – 2009. – № 3 (34). – С. 49–64.
2. *Боков О.* Вдосконалення методології визначення прожиткового мінімуму в контексті досвіду країн Європейського Союзу / *О.Боков* // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 1. – С. 40–44.
3. *Борисов А.Б.* Большой экономический словарь / *А.Б. Борисов.* – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Книжный мир, 2010. – 860 с.
4. *Ковязіна К.О.* Щодо удосконалення Закону України «Про прожитковий мінімум» / *К.О. Ковязіна* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1642>.
5. *Лібанова Е.М.* Нерівність за доходами в сучасній Україні / *Е.М. Лібанова* // Соціально-трудова відносина: теорія та практика. – 2014. – № 2 (8). – С. 26–36.
6. *Лутчин Н.* Прожитковий мінімум та мінімальна заробітна плата в Україні: статистична оцінка та напрямки вдосконалення методології розрахунку / *Н.Лутчин* // Вісник

- Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка / Серія : економічна. – 2009. – Вип. 41. – С. 366–374.
7. *Макарова Е.В.* Образование в модернизированном обществе: цели и приоритеты для Украины / *Е.В. Макарова* // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – № 1 (21). – С. 37–47.
 8. *Мальований М.* Теоретичні та практичні аспекти методики розрахунку прожиткового мінімуму в Україні / *М. Мальований* // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 1. – С. 8–15.
 9. *Пищуліна О.М.* Зміна методики розрахунку прожиткового мінімуму – крок до реформування соціальної політики / *О.М. Пищуліна* // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 1 (10). – С. 106–114.
 10. Прожитковий мінімум: методика визначення та напрями використання у якості інструменту державної соціальної політики : інформаційно-аналітичні матеріали до слухань Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та праці / *С. Мельник та ін.* – Луганськ, 2013.
 11. Становлення середнього класу: домінанта національної стратегії України / *В.В. Балицька, В.В. Близнюк, О.І. Крикун та ін.* – К. : Четверта хвиля, 2009. – 640 с.
 12. Управление персоналом : энциклопедический словарь / под ред. *А.Я. Кибанова.* – М. : ИНФРА-М, 1998. – 453 с.
 13. *Федосеев В.В.* Стратификация населения по среднедушевому доходу / *В.В. Федосеев* // Труд и социальные отношения. – 2010. – № 2. – С. 100–104.

МЕЛЬНИЧУК Дмитро Петрович – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– економіка праці, соціальна економіка і політика;

– аудит персоналу.

E-mail: meln_dp@mail.ru.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2015.